

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

Циклова комісія економіки та управління

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Історія економіки та економічної думки»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Облік і аудит

За темою № 9 - Господарство та економічна думка в період державно-монополістичного розвитку суспільств європейської цивілізації (перша половина XX ст.)

Харків 2021

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 23.09.21 № 8

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного коледжу
Протокол від 22.09.21 № 2

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 22.09.21 № 8

Розглянуто на засіданні циклової комісії економіки та управління, протокол від
31.08.2021 № 1

Розробники: викладач циклової комісії економіки та управління, спеціаліст
вищої категорії, викладач-методист, Луценко Г. П.

Рецензенти:

1. Професор кафедри бізнес адміністрування, маркетингу і туризму
Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського,
Доктор економічних наук, професор, Дружиніна В.В.
2. Викладач циклової комісії економіки та управління КЛК ХНУВС, к. е.
н., спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, Пушкар О.І.

План лекції:

1. Господарство провідних країн світу в роки першої світової війни та в період подолання її економічних наслідків.
2. Криза основ державно-монополістичного капіталізму у 1929—1933рр. та господарський розвиток у післякризовий період.
3. Економічні дослідження періоду державно-монополістичного капіталізму і його затяжної кризи.

Література:

Основна:

1. Богиня Д. П. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / Д. П. Богиня, Н. М. Краус, О. В. Манжура. – Хмельницький : ХНУ, 2010. – 428 с.
2. Економічна історія : навчальний посібник / Т. В. Ус, Т. Є. Калашник, І. Ф. Лісна та ін. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2012. – 244 с.
3. Економічна історія України : історико-економічні дослідження : в 2 томах / В. М. Литвин. – К., 2011. Том 1. – 695 с. Том 2. – 607 с.
4. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / О. Ю. Амосов, В. В. Калюжний, В. Л. Міненко та ін. – Х. : Магістр, 2009. – 408 с.
5. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / Г. М. Грігорян, О. О. Губарєв, Т. Є. Калашник та ін. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2010. – 314 с.
6. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / С. В. Степаненко, С. Н. Антонюк, В. М. Фещенко, Н. О. Тимочко. – К., 2010. – 743 с.

Допоміжна:

7. Бойко А. Р. Історія України : навчальний посібник / А. Р. Бойко. – К. : АкадемВидав, 2010. – 687 с.
8. Воробйова Л. Ю. Формування наукових шкіл. Українська школа фізичної економії / Л. Ю. Воробйова // Економіка України. – 2008. – № 4. – С. 66–67.
9. Геец В. М. Проблемность структурных трансформаций экономики стран с развивающимися рынками / В. М. Геец // Економіка та прогнозування. – 2009. – № 1. – С. 54–69.
10. Годзина Г. С. Экономическая история : учебник / Г. С. Годзина, Г. П. Вошанова. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 254 с.

Інформаційні ресурси

1. Законодавчі та нормативні акти України. – Режим доступу : www.uazakon.com.
2. Офіційний сайт Кабінету міністрів України. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua.

3. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

1. Господарство провідних країн світу в роки першої світової війни та в період подолання її економічних наслідків

Початок XX століття для світового господарства, яке перебувало на стадії становлення, характеризувався періодичними кризами, перманентними війнами, поглибленням монополізації виробництва, його модернізацією і милітаризацією. В господарсько-політичне життя на цьому етапі стрімко ввійшли дві молоді країни — США та Німеччина, які обігнали європейські колоніальні імперії і прагнули розширення ринків збуту та сировини.

Масове виготовлення нових видів зброї вимагало свого застосування, а пропаговані і заохочувані політиками агресивні націоналістичні ідеї — своєї реалізації.

а). Агресивна природа імперіалізму проявилась зі всіма особливостями у роки першої світової війни, розв'язаної двома агресивними військово-політичними блоками — Троїстим союзом та Антантою. Головною причиною розв'язання війни було прагнення монополій різних країн, і передусім Німеччини, здійснити розподіл (економічний, територіальний) світових сфер впливу. «Світова політика» Німеччини була німецьким варіантом " «загального» імперіалізму, і її сутність полягала в тому, щоб підняти німецьку імперію з рівня континентальної держави до рівня світової наддержави.

б). Важливою причиною виникнення 1-ої світової війни було намагання великих держав закріпити за собою слаборозвинуті країни як ринки збуту надлишків товарів, об'єкти вкладення капіталів, оскільки на той час вже був сформований певний етап світового ринку. Світогосподарські зв'язки були присутні в економіках багатьох країн, що свідчило про активний процес взаємопроникнення, інтеграції. Насильницький розрив зв'язків у ході війни був зумовлений прагненням окремих держав перерозподілити сфери економічного впливу у світі, підкорити своїм національним інтересам економіку інших країн, котрі потрапили в колоніальну і напівколоніальну залежність до великих держав.

в). Ще напередодні першої світової війни в багатьох країнах стали проявлятися тенденції до посилення ролі держави в господарському житті, що значно поглибило процес формування системи регульованого капіталізму та поступового формування державно-монополістичного капіталізму.

- Зміни в господарській діяльності економічних суб'єктів під впливом державно-монополістичного способу регулювання економічних процесів призводять до такого ж способу координації дій влади в ринковій системі капіталістичних країн. У країнах, що брали участь у Першій світовій війні, виникають військові концерни (наприклад, англійський військовий концерн «Віккерс», військові картелі в Німеччині, військово-промисловий концерн

«Коміте-де-форж», хімічний концерн «Кульман» у Франції) та інші державно-монополістичні форми господарювання.

- Введення жорсткої державної регламентації господарських відносин для мобілізації економічних ресурсів на виконання військово-політичних завдань за екстремальних умов постійного скорочення господарського потенціалу внаслідок збільшення відновлюваних втрат було єдиною можливою умовою продовження війни. Тому в 20-х рр. ХХ ст. практично в усіх країнах склалася етатистська система господарських відносин.

- Управління економікою з боку держави набуло форм контролю й розподілу стратегічних ресурсів, продовольства, засобів транспорту і робочої сили.

г). Найбільш досконало розподільчо-контролююча роль держави проявилася у США, де в 1917—1918 рр. створюється низка комітетів, відповідальних за розміщення державних замовлень та розподіл робочої сили, палива, сировини, транспортних засобів. Діяльність цих нових державних інститутів координувала військово-промислова рада. Аналогічна централізація була характерною і для Німеччини («військово-сировинні союзи»), Англії (міністерство військового постачання).

д). Загалом у Першій світовій війні брали участь близько 40 країн, на території яких мешкало 2/3 населення планети. Мілітаризація економік забезпечила виготовлення 28 млн. гвинтівок, майже 1 млн. кулеметів, 9200 танків. Безпосередні втрати країн, що воювали, становили 208 млрд. дол. Внаслідок війни було знищено третину матеріальних цінностей людства. Загальна кількість загиблих сягнула 10 млн., а 20 млн. людей було покалічено.

е). Внаслідок Першої світової війни найбільше постраждала економіка, Німеччини. У 1917 р. обсяг промислового виробництва, як і в сільському господарстві, порівняно з 1913 р., скоротився вдвічі. Мілітаризація охопила майже 75 % економіки і набрана критичних меж. Але найбільш відчутними були людські втрати країни: 2,7 млн. загинуло і 4,8 млн. стали каліками. Національне багатство зменшилось майже наполовину, а державний борг зріс у 32 рази (з 5 до 160 млрд. марок).

Була підірвана й фінансова система, адже лише прямі воєнні видатки становили 150 млрд. золотих марок.

- Надзвичайно сильно постраждала від війни Франція. Вона втратила загиблими 1,3 млн. чол., 750 тис чол. залишилися інвалідами.

- Що ж до США, то Перша світова війна стимулювала їх економічний розвиток і призвела до перенесення центру господарського виробництва з Європи у цю країну.

До початку 20-х років США давали майже половину світового видобутку вугілля, близько 3/5 світового виробництва чавуну та сталі, 2/3 світового видобутку нафти, 85 % світового випуску автомобілів. Змінюється й фінансовий статус США: вони перетворюються на основного кредитора європейських держав, а Нью-Йорк стає світовим фінансовим центром.

Таким чином, найважливішим підсумком розвитку США в 1914-1919 рр. було подальше збільшення їх економічної потужності, посилення їх позицій у світовій економіці, закріплення за ними становища наймогутнішої держави світу.

Період між 1919-1939 рр. можна назвати найбільш нестабільним періодом світової історії як з погляду економічного, так і соціально-політичного становища.

Умовно цей період можна поділити на чотири етапи:

- 1919-1921 рр. — повоєнний кризовий стан;
- 1922-1928 рр. — відносно стабільний економічний розвиток;
- 1929-1933 рр. — світова економічна криза;
- 1934-1939 рр. — етап поступової ліквідації наслідків економічної кризи та передвоєнної економічної кон'юнктури.

та передвоєнної економічної кон'юнктури.

Перший етап визначається вкрай нестабільними показниками економічного стану країн, які ще більше погіршилися навесні 1920 р., внаслідок повоєнної кризи, що три: вала аж до 1922 р. й охопила всі країни, а особливо Великобританію, США та Японію. Причина кризи полягала в якісних змінах, що відбулися в економіці цих країн під впливом науково-технічної революції кінця XIX — початку XX ст. та тривалої війни, в яку було втягнуто більшість країн світу.

Версальсько-Вашингтонська система повоєнного світу, яка, на думку її творців, повинна була визначити шляхи економічного та політичного розвитку європейських країн, не зменшила суперечності між ними.

Німеччина втратила також усі свої колонії загальною площею 3 млн. км. з населенням 13 млн. чол., які були переділені між державами - переможцями.

Отже, умови Версальської угоди об'єктивно звужували сировинну базу Німеччини та погіршували умови розвитку галузей важкої індустрії взагалі. Адже положення щодо демілітаризації не лише позбавляло Німеччину сучасної армії, флоту, повітряних сил, але й (і це найважливіше) вимагало різкого скорочення обсягів виробництва в галузях важкої індустрії, яка традиційно була спрямована на військово-промисловий потенціал і майже повністю залежала від державних військових замовлень.

Надзвичайно важка ситуація в економіці Німеччини:

- зниження обсягів промислового виробництва у повоєнні роки;
- демілітаризація;
- зростаюче безробіття, що супроводжувалися інфляційними явищами, які набирали обертів. Дійшло до того, що заробітна плата виплачувалася двічі на день: удень і ввечері, щоб люди могли якось використати зароблені гроші та встигнути хоч що-небудь купити до нового підвищення цін, яке досягало в 1923 р. 50 % на день.

Проте найважливішу роль у відбудові німецької промисловості й народного господарства загалом відіграв гак званий план Дауеса. В серпні 1924 р. на Лондонській конференції країн-переможниць була прийнята програма

послаблення умов сплати репарацій, розроблена міжнародним комітетом експертів на чолі з чиказьким банкіром **Ч. Дауесом**:

- Завдяки плану Дауеса економіка Німеччини вже наприкінці 1927 р. вийшла на довоєнний рівень, а в 1928 р. на 13 % перевищила його.

- Наприкінці 1928 р. Німеччина ставить питання про перегляд умов сплати репарацій та відміну деяких обмежень, що передбачалися планом Дауеса. В червні 1929 р. цей план замінено новим — планом Юнга.

План Юнга визначав остаточну суму репарацій — 113,9 млрд. марок та граничний термін її сплати — 57 років, по 2 млрд. марок на рік. Крім того, змінювався й порядок вилучення репарацій: скасовувався репараційний податок, єдиним джерелом платежів ставали державний бюджет та прибутки залізниць; відмінявся контроль над німецькою економікою. Проте розгортання світової економічної кризи 1929-1933 рр. фактично відмінило новий репараційний план. Улітку 1931 р. за пропозицією американського президента Г. Гувера проголошується мораторій на щорічну сплату репарацій, а в 1932 р. переглядається й сума (її встановлюють у 3 млрд. марок і надають відстрочку у виплаті — 15 років).

Другий етап характеризується досить стійкими темпами економічного розвитку в провідних країнах світу, що дало змогу їм не лише «вилікувати» воєнні рани, але й зробити значний крок на шляху структурної модернізації виробництва.

а). При цьому найвищі показники економічного зростання притаманні США, в історію економіки країни цей період входить під назвою «проспериті», тобто період процвітання. І хоча США, як і всі країни, що воювали в Першій світовій війні, переживали повоєнну кризу на попередньому етапі, викликану, перш за все, необхідністю конверсії та переведенням економіки країни на «мирні рейки», але вже у 1923 р. індекс промислового виробництва у Сполучених Штатах на 42 % перевищував довоєнний рівень.

б). Значно повільніше розвивалася економіка Великобританії, яка тільки наприкінці 20-х років досягла передвоєнного рівня розвитку. Традиційні галузі, такі як вугільно-добувна, металургійна, текстильна, суднобудівна переживали спад. Однак держава підтримувала нові галузі — авіаційну, автомобілебудівну, електротехнічну, вкладаючи в них значні інвестиції, але вони давали всього 10% обсягу промислового виробництва країни. Гальмувала розвиток економіки Великобританії значна залежність від імпорту сільськогосподарської продукції та промислової сировини.

в). Економіка Франції вступила у стадію економічного піднесення вже у 1924 р., оскільки промислове виробництво перевищило довоєнне, а його щорічний приріст до 1932 р. становив у середньому 5 %, що було найвищим показником серед розвинутих європейських країн.

2. Криза основ державно-монополістичного капіталізму у 1929—1933рр. та господарський розвиток у післякризовий період

Період стабілізації економічного розвитку наприкінці двадцятих років несподівано виявив диспропорції між темпами зростання виробництва і прибутків підприємств на користь другого. На додачу до цього слабкий розвиток виробництва не супроводжувався відповідним зростанням заробітної плати і зниженням цін на товари народного споживання. Доходи населення знижувались надзвичайно швидко, а ціни, у свою чергу, постійно зростали. Разом з тим загрозливими темпами відбувалося скорочення виробництва.

1. Світову економіку у 1929-1933 рр. охопила економічна криза, яка була найбільшою в історії індустріального суспільства у XX ст. *Першою ознакою* економічної кризи вважають різке падіння цін на акції Нью-Йоркської біржі 24 жовтня 1929 р. Криза охопила насамперед економіку США, зокрема важку індустрію, випуск автомобілів знизився на 80 %. Все промислове виробництво, національний дохід, роздрібна торгівля знизилися вдвічі, імпорт та експорт — на 75 %. За роки Великої депресії збанкрутували 130 тис. фірм, 19 залізничних компаній, 5760 банків. Криза боляче вдарила і по аграрному сектору: збір пшениці впав на 36 %, кукурудзи — на 45 %. Збанкрутували майже 1 млн. фермерських господарств. Різко зменшилась заробітна плата, а за рівнем економічного розвитку країну було відкинуто до рівня 1911 р.

2. Не менш складно криза проходила в Німеччині, викликавши надзвичайно гостру реакцію та підготувавши ґрунт для приходу до влади фашистів. До середини 1932 р. (пік кризи) промислове виробництво в Німеччині скоротилося більше ніж на 40 %, причому в суднобудуванні — у 5 разів. Залишилась без роботи майже половина всіх найманих робітників, майже вдвічі скоротилися ремісниче виробництво та дрібна торгівля. Світовий характер кризи потягнув за собою скорочення кредитування промисловості міжнародними фондами, що також погіршило становище в країні.

3. В Англії та Франції криза розпочалася дещо пізніше, та й рівень падіння обсягів виробництва був не таким сильним: у Франції — на 30,9 %, в Англії — на 16,2 %. Але особливо складного та затяжного характеру криза набрала в країнах, економічно та політично залежних від світових економічних лідерів.

4. Боротьба з кризою, пошуки нових методів та форм протидії їй визначили генеральну лінію політики урядів усіх країн. Спочатку антикризова політика ґрунтувалася на вже відомих методах. Але досить швидко стало очевидним, що доктрина «невтручання» держави в економічне життя, заснована на концепції ринкового саморегулювання, не дає бажаних наслідків. З початком 30-х років головним напрямком економічної політики стає посилення державного втручання в економічне життя в поєднанні з посиленням регулювання соціальних відносин. Проте в різних країнах державне регулювання визначалося особливостями економічного розвитку, рівнем та специфікою соціально-економічних і політичних відносин. При цьому можна виділити два основних варіанти цього процесу, найяскравіше виражені в антикризовій політиці «Нового курсу» президента Ф. Д. Рузвельта в США та в

системі заходів, спрямованих на оздоровлення економіки у фашистській Німеччині.

Теоретичною базою реформ президента Ф. Д. Рузвельта стало вчення англійця Дж. М. Кейнса про необхідність втручання держави в економіку з метою стимулювання інвестицій та пом'якшення криз.

Конгрес надав надзвичайні повноваження президенту Ф. Д. Рузвельту в проведенні реформ:

- Першою кроком нової адміністрації було проголошення надзвичайного стану та закриття всіх банків на «банківські канікули», коли було ухвалено Надзвичайний закон про банки.

Закон передбачав такі заходи: надання Федеральною резервною системою позик банкам, наділення міністра фінансів правом попереджати масове вилучення вкладів, відкриття після «канікул» лише тих банків, які будуть визнані здоровими.

- Серед законів, ухвалених у перший період президентства Ф. Д. Рузвельта, найважливішими слід вважати Закон про відбудову національної промисловості (МІРА) та Закон про регулювання сільського господарства (ААА), ухвалені в першій половині 1933 р.

- Було створено Адміністрацію Громадських Робіт, яка забезпечила роботою більше ніж 4 млн. чол., ухвалений Закон про Федеральну надзвичайну допомогу, за яким штатам надавались великі дотації на реалізацію програм допомоги.

5. На відміну від «Нового курсу» Рузвельта, Велика Британія в боротьбі з наслідками Великої депресії не пішла шляхом порятунку промисловості, фермерських господарств і проведення реформ у соціальній сфері.

Головним у діяльності уряду лейбористів було:

- виправлення дисбалансу бюджету;
- поліпшення становища у внутрішній і зовнішній торгівлі.

6. Не зважаючи на побічні наслідки, економічна криза 1930-х років дала змогу суттєво поліпшити загальний стан народного господарства Франції. Реформування економіки зазнавало сильного впливу теорії кейнсіанства. Фінансову підтримку з боку держави мали підприємства «захищеного сектору», насамперед військово-промисловий комплекс, які безпосередньо залежали від державних замовлень і підтримувалися податковими і митними пільгами. Суттєво впливала держава й на сільське господарство. Щоб утримувати стабільний рівень цін на сільськогосподарську продукцію, селянам виплачували державні премії за скорочення посівних площ і знищення частини зібраного врожаю, держава реалізовувала соціальну програму, спрямовану на зниження рівня безробіття, організацію громадських робіт. Ця політика передусім стосувалася державного сектора і певним чином забезпечувала вихід, економіки з кризи із найменшими втратами.

7. Нацистська партія у Німеччині під час виборів до рейхстагу висунула певну програму економічних перетворень, яка повинна була забезпечити вихід Німеччини з великої депресії.

Передбачалося реалізувати такі заходи:

- одержавлення всієї грошової та кредитної системи та створення державної системи безготівкових розрахунків;
- одержавлення всіх усуспільнених трестів та участь держави у прибутках підприємств;
- створення здорової середньої верстви підприємців;
- проведення земельної реформи та ухвалення закону про безоплатне відчуження землі на громадські цілі, відміна земельної ренти та спекуляції землею;
- організація громадських робіт.

Проте економічна програма, з якою нацисти прийшли до влади, дещо відрізнялася від практичних дій. Так, коли постало завдання проведення банківської реформи, усі заклики щодо знищення процентної кабали були забуті.

Вершиною німецької економіки стала Національна економічна палата, яка координувала та скеровувала діяльність національних груп індустрії, що формувалися як за територіальним, так і за функціональним принципом.

Міжвоєнний період в економічному розвитку європейських країн і США та особливо Велика депресія показали нездатність ринкової економіки здійснювати саморегулюючі заходи і врівноважувати попит і пропозицію на всіх можливих ринках. Навіть за умови раціональної поведінки індивідуальних економічних агентів сукупний результат не завжди є оптимальним, оскільки макросистема розвивається⁴ за власними законами, що не регулюються теорією загальної рівноваги.

3. Економічна думка в період державно-монополістичного розвитку суспільств європейської цивілізації (перша половина XX ст.)

Кейнсіанство — один з провідних напрямів економічної науки XX ст. і сучасності. Свою назву він отримав за прізвиськом видатного англійського економіста Джона Мейнарда Кейнса (1883—1946) - засновника макроекономічної теорії та принципів державного регулювання ринкової економіки.

1. Теоретична система Кейнса знаменувала наукову революцію в економічній теорії XX ст., докорінно змінивши траєкторію її попереднього розвитку.

Джон Мейнард Кейнс (1883-1946) - професор політекономії Кембріджського університету.

Вихід у світ книги Дж. М. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936) найбільш важлива подія в історії економічної думки Заходу міжвоєнних років.

Характерні особливості методології і теоретична модель Дж. М. Кейнса:

1. Історичні умови:

1. Ускладнення структури виробництва і ринку.
2. Функціонування недосконалих форм конкурентної боротьби і втрата ринковим механізмом автоматичного саморегулювання.
3. Світова криза перевиробництва і затяжний характер депресії 1929-1933 рр.
4. Масове безробіття.

Новаторство економічної теорії Кейнса обумовлено, передусім, новітністю його методології дослідження. Особливості методології кейнсіанства викладені нижче.

По-перше, це визначання нового предмета дослідження — макроекономіки, вивчення її як цілісної економічної системи, що підпорядкована власним законам функціонування і розвитку.

Не заперечуючи мікроекономічний аналіз А. Маршалла, коли в центрі уваги знаходилась поведінка індивіда, економічного суб'єкта, споживача або підприємця, Дж. М. Кейнс вже на початку книги "Загальна теорія зайнятості, процента і грошей" зазначив його обмеженість. Предметом дослідження ученого вперше стала макроекономічна система в цілому, з властивими їй функціональними залежностями та економічними закономірностями, а не механічна сума мікроодиниць, згідно з поглядами неокласиків.

По-друге, відповідно до нового предмета дослідження Дж. М. Кейнс розробив основи нового методу дослідження — макроекономічного, який передбачав вивчення законів макросистеми як органічної цілісності. На противагу неокласикам, Кейнс виходив з того, що умови процвітання окремих фірм не ідентичні умовам процвітання економіки в цілому. А тому макроекономічний метод дослідження був орієнтований на пріоритетний аналіз макроекономічних залежностей та процесів, факторів економічної стабільності та циклічності. Таким чином, учений започаткував макроекономічну теорію, що стала самостійним напрямом економічної теорії.

По-третє, методологічним нововведенням є також розробка Дж. М. Кейнсом і введення в науковий вжиток нового категоріального апарату макроекономічного аналізу, який базувався на сукупних (агрегованих) величинах. До основних категорій кейнсіанської теорії належать національний дохід, ефективний та недостатній попит, споживання, заощадження та інвестиції в масштабі економіки, рівень загальної зайнятості, повна зайнятість, вимушене безробіття, перевага ліквідності, мультиплікатор тощо. Вони і в сучасних умовах є базовими не тільки для кейнсіанського напрямку, але й для всієї макроекономічної теорії. Для теорії Дж. М. Кейнса також характерна зміна акцентів у використанні традиційних економічних категорій та їх переосмислення на основі нових теоретичних підходів.

По-четверте, кейнсіанська "Загальна теорія" ґрунтується на розроблених власне Кейнсом на противагу неокласичній ортодоксії принципово нових методологічних засадах макроекономічного аналізу ринку. Зокрема,

методології кейнсіанського аналізу властивий кардинальний відхід від традиційної класично-неокласичної доктрини загальної ринкової рівноваги — закону Сея, фокусування, на протигагу ортодоксальній неокласичній теорії, основної уваги на вивченні факторів макроекономічної нерівно-ваги та економічної невизначеності.

Методологічною основою аналізу природи і причин ринкової циклічності стало переміщення акценту з довготривалих інтервалів часу на дослідження переважно короткострокових ринкових коливань. На цій основі центральною проблемою дослідження ринку в кейнсіанській теорії став не рівень пропозиції (неокласика), а стан та рівень сукупного ринкового попиту, його структура та фактори динаміки.

По-н'яте, Дж. М. Кейнс зробив значний внесок у подальший розвиток економічних методів теоретичного дослідження. Його теорії властиве відновлення каузального методу пізнання економічних законів, привнесення його в площину макроекономічного аналізу. Якщо неокласики використовували головним чином функціональний аналіз, зосереджуючись на дослідженні зв'язків взаємодії, взаємовпливу факторів, то Кейнсу притаманне повернення до використання причинно-наслідкового методу аналізу. Він фіксує визначальні, активні фактори (схильність до споживання, гранична ефективність капіталу, норма процента) і їх вплив на змінні, залежні величини (зайнятість, національний дохід). Це означало піднесення причинно-наслідкового методу на якісно новий рівень макроекономічного аналізу.

По-шосте, важливою особливістю кейнсіанської методології, що обумовила нову загальну спрямованість всієї кейнсіанської доктрини, є реалізація в ній передусім практичної, прагматичної функції економічної теорії, тобто безпосереднє підпорядкування теоретичного аналізу виробленню ефективної економічної політики. Кейнсом було здійснено теоретичне обґрунтування необхідності регулювальних функцій держави для досягнення макроекономічної рівноваги та повної зайнятості. Але домінування прагматизму не заперечує реалізації Кейнсом пізнавальної функції, особливо в галузі дослідження макроекономічних закономірностей ринкової економіки, про що свідчить започаткування ним нового наукового напрямку — кейнсіанства.

Дж. М. Кейнс вводить у науковий обіг поняття **ефективного попиту**, розкриваючи його значення як провідного елемента своєї загальної теорії. Теорія **ефективного попиту** є ключовою в інтерпретації Дж. М. Кейнсом природи і причин циклічності та безробіття.

Дж. М. Кейнс вважав, що рівень сукупного попиту та його співвідношення з пропозицією визначають стан макроекономічної системи. Причини циклічного спаду економіки він пояснював недостатністю сукупного попиту, тобто його нижчим рівнем порівняно із сукупною пропозицією. Подолання нерівноваги та надвиробництва Кейнс пов'язував з досягненням ефективного попиту.

Ефективний попит, за Дж. М. Кейнсом, — це такий рівень сукупного попиту, який забезпечує макроекономічну рівновагу за відповідного рівня зайнятості.

Сукупний споживчий попит. Аналіз сукупного споживчого попиту Дж. М. Кейнс здійснив на основі розкриття взаємозв'язку між доходом, споживанням та заощадженням.

Мультиплікатор інвестицій. Наступний етап теоретичного аналізу — встановлення Дж. М. Кейнсом зв'язку між споживанням, інвестиціями і національним доходом, який він здійснив на основі концепції мультиплікатора. Кількісна залежність між інвестиціями та національним доходом визначена мультиплікаційним ефектом, чи ефектом мультиплікатора.

Мультиплікатор Кейнса — це коефіцієнт мультиплікації, що фіксує пряму пропорційну залежність між приростом інвестицій та приростом національного доходу.

Він показує, у скільки разів отриманий приріст національного доходу більший за початковий приріст інвестицій, що обумовив це зростання. Іншими словами, мультиплікатор кількісно визначає множинний вплив змін в інвестиційній активності на відповідні зміни національного доходу, а як наслідок — зайнятості та споживання.

Механізм мультиплікаційного ефекту полягає в тому, що приріст інвестицій в будь-якій галузі викличе відповідне розширення виробництва та збільшення зайнятості у цій галузі.

Зростання зайнятості означатиме збільшення доходів індивідів, зайнятих у інвестиційному секторі. Частина цих доходів піде на споживання, а інша — на заощадження. Придбання предметів споживання створить нові доходи виробників споживчих благ. Ті, у свою чергу, реалізуючі власні доходи, створять нові доходи інших товаровиробників. Іншими словами, інвестиції перетворюються на доходи, отримані доходи перетворюються на ринкові витрати, які у свою чергу обумовлюють довготривалий процес утворення нових доходів у тих осіб, що втягнуті у ринкові взаємовідносини.

Резюмуючи розроблену Дж. М. Кейнсом макроекономічну модель та практичну програму управління сукупним попитом, треба визнати, що це була реальна наукова кейнсіанська революція, яка відбулася як в економічній теорії, так і в економічній політиці. Її основний зміст можна сформулювати так:

- започаткування нового розділу економічної теорії— макроекономіки, винесення на перший план проблеми факторів, що визначають споживання та інвестиції як основні компоненти національного доходу;
- розробка нового методологічного та теоретичного інструментарію для аналізу нових складних проблем і суперечностей ринкової економіки;
- актуалізація в макроекономічній теорії проблеми ефективного попиту, тобто проблеми реалізації; надання першочергової уваги вивченню засобів запобігання чи пом'якшення циклічності, досягнення стійкого економічного зростання тощо;

- *теоретичний аналіз підпорядковується практичній меті — виробленню ефективної економічної політики державного регулювання ринкової економіки для компенсації її недоліків.*

2. Домінування кейнсіанських ідей у міжвоєнний і післявоєнний період пояснюється реалістичністю розробленої цим напрямом макроекономічної теорії, а також кейнсіанської програми державного регулювання економіки. Саме тому переважно на кейнсіанських ідеях державного регулювання ринку базувалась макроекономічна політика урядів провідних країн світу з 50-х до середини 70-х рр. XX ст. Кейнсіанська теоретична модель поступово увійшла практично в усі підручники з економіки, започаткувавши новий підрозділ економічної теорії — макроекономіку. Цей період отримав назву "доба кейнсіанства".

3. Однією з головних особливостей некейнсіанства стала глибока критична переробка та вдосконалення теорії статичної ринкової рівноваги Кейнса з метою її пристосування до більш повного врахування факторів економічної динаміки та дослідження динамічних станів економіки. Результатом теоретичних пошуків стала розробка некейнсіанської теорії макроекономічної динаміки. Її становлення пов'язано з іменами таких видатних послідовників Дж.М. Кейнса, як Р. Харрод, Є. Домар, Е. Хансен, Дж.В. Робінсон та ін.

Визначальне наукове і практичне значення в галузі економічної динаміки і теорії економічного зростання мали дослідження некейнсіанців Р. Харрода та Є. Домара. *Рой Форбс Харрод (1900—1978)*, видатний англійський економіст, професор Оксфордського університету, один з найвидатніших продовжувачів кейнсіанських ідей, вважається батьком теорії економічного зростання. Саме йому належить пріоритет у розробці проблем економічного зростання та його математичного моделювання.

Розвиток цих думок було докладно викладено у фундаментальній монографії Р. Харрода "До теорії економічної динаміки" (1948). У цій праці Р. Харрод визначає основні риси моделі економічної динаміки, тобто умови підтримання стійких темпів економічного зростання при повній зайнятості як людських, так і матеріальних ресурсів. Він будує агрегативну модель економічного зростання, де темп росту залежить від частки нагромадження в національному доході чи величини капіталовкладень та від рівня капіталомісткості виробництва.

Р. Харрод досить критично підійшов до відповіді на питання про саморегулювання економіки і зробив висновок, що розвинута ринкова економіка автоматично не може досягати стійкої рівноваги. Він чітко вказує, що гарантований темп зростання національного доходу відхиляється від природного, і він не бачить тих сил, які б автоматично повернули економіку на шлях збалансованого розвитку. Єдина надія на державне регулювання економіки.

Одночасно с Р Харродом висунув концепцію економічного зростання у праці «Очерки теорії економічного зростання», він висунув тезу про

двоякість функції інвестицій. *Модель Є. Домара* дещо відрізняється від моделі Р. Харрода. В її основу покладені не рівність заощаджень інвестиціям, а рівність грошового доходу (попиту) виробничим потужностям (пропозиції). Під виробничими потужностями Є. Домар розумів потенційно можливе виробництво продукції в умовах повної зайнятості. Тобто, якщо модель Харрода будувалася на акселераторі, то модель Домара — на мультиплікаторі. В моделі Є. Домара динамічна рівновага досягається за умови, що попит і пропозиція мають зростати так, щоб приріст попиту дорівнював приросту пропозиції. При цьому динамічна рівновага може бути забезпечена лише певним темпом росту інвестицій. Зростання капіталовкладень — це стратегічний фактор збалансованості економічного зростання. Відмінність моделі Домара полягала і в тому, що в ній передбачалася повна зайнятість, тоді як Р. Харрод виходив з того, що динамічна рівновага може не збігатися з повною зайнятістю.

Прихильники лівого кейнсiанства, апелюючи до теоретичної спадщини Д. Рікардо, очолили на цій теоретичній основі "антимаржиналістську революцію".

Дж. Робинсон (1903-1983), англійський економіст, представниця кембриджської школи в політичній економії. Як і Чемберлен, Дж. Робинсон у своїй роботі *«Економічна теорія недосконалої конкуренції»*, досліджувала ті ж проблеми: зрушення в механізмі ринкової конкуренції, проблеми монополізації ринку, механізм монополістичного ціноутворення.

Економічні погляди Дж. Робинсон:

1. *Вирішальною умовою монопольного володіння продуктом вважав диференціацію продукту, тобто такі зміни, які не можуть бути повністю компенсовані товарами-субститутами. Проте диференціація продукту не є, єдиною умовою монополії. Значна увага в своєму дослідженні вона присвятила питанню поведінки великих компаній, що втілюють високий рівень концентрації виробництва.*

2. *Монополія є явищем не тільки ринку, але і концентрованого виробництва. Концентрацію ж виробництва вона пов'язувала з економією фірми на масштабах, оскільки частка постійних витрат, що доводяться на одиницю продукції із зростанням об'ємів виробництва знижується.*

3. *Особливу увагу приділила такій характерній межі ринкової поведінки великих компаній, як маневрування цінами. Ключовим питанням в її дослідженнях стало дослідження можливостей використання ціни як інструменту дії на попит і регулювання збуту.*

4. *Ввела в економічну теорію поняття «дискримінація в цінах», що означало сегментацію ринку монополією на основі обліку різної еластичності попиту за ціною у різних категорій споживачів, маневрування цінами для різних груп, на різних географічних ринках.*

Теоретична спадщина Й. Шумпетера надзвичайно широка та різноманітна. Історії й методології економічного аналізу присвячено такі його

праці, як:

«Теорія економічного розвитку» (1912).

Методологія і концепція суспільного розвитку в тлумаченні Й. Шумпетера:

1. Вважав, що його теорія економічного розвитку краще пояснює закони, динаміку розвитку товарно-капіталістичного господарства, ніж аналітичний апарат Маршалла.

2. Проводив чітку відмінність між статичною рівновагою системи і її динамічним розвитком, який перетворює структуру, взаємозв'язки між «новим» і «старим» виробництвом. Початкове положення економічної системи - чиста рівновага. Але потім на якомусь етапі відбувається втілення інновацій. «Звичайний» кругообіг порушується діями підприємця-новатора. Для здійснення інновацій беруться кредити у «старих» фірм і компаній. Інвестиції прямують в нові галузі, поступово повертаючи в процес «нову хвилю» учасників.

3. Накопичення не є стійким, безперервним процесом. Воно обумовлене технічними новинками, освоєнням нових інвестиційних проектів. Зростання національного продукту відбувається у вигляді стрибків і ривків.

4. Економічна динаміка, по Шумпетеру, базується на розповсюдженні нововведень в різних формах. Це виробництво нових товарів, застосування нових технологій і нової техніки, ефективніше використання вже відомих матеріалів, освоєння нових ринків збуту, перехід до раціональніших форм організації і методів управління, проведення реорганізації або підризу монопольного положення інших підприємств.

5. Джерелом розвитку служать внутрішні процеси, нові комбінації виробничих чинників на основі інновацій.